

QARAQALPAQ BALALAR DRAMATURGIYASINIŃ JANRLIQ ÓZGESHELIGI

Ataniyazova G.S.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis Mámleketlik pedagogikalıq instituti, I.Yusupov atındaǵı dóretiwshilik mektebi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15710636>

«Drama» – grek tilinen alınıp – «háreket» degen mánini ańlatadı. Yaǵnıy, saxna ushın arnawlı túrde jazılǵan, dialog formasındaǵı syujetli shıǵarma. Drama termin sıpatında eki mazmunda qollanıladı: Birinshi, keń mánidegi drama – ádebiyattıń úsh túriniń biri (lirika, epos, drama); yaǵnıy dramalıq formalar lirikada, eposta da, dramaniń ózinde de bolıwı múmkin. Al, ekinshisi tar mánidegi drama qatardaǵı dramaturgiyalıq janr. Dramalıq janrlar menen dramatism eki qıylı túsinikler ekeni belgili. Dramatism basqa ádebiy túrdegi shıǵarmalarda da berile beredi. Biraq dramalıq shıǵarmalarda dramatism tiykarǵı orındı iyeleydi. Sebebi, waqıyanıń rawajlanıwında keskinlikti payda etetuǵın da dramatism bolıp esaplanadı. Sonıń ushın da dramatism dramalıq shıǵarmalarda kóbirek ushırasadı.

Qaraqalpaq balalar ádebiyatında ertek syujeti sintezi tiykarında júzege kelgen qospa dramalıq janrlardı ádebiyatshi, ilimpaz S.Qazaqbaev tórtke bólip qaraydı:

1. Ádebiy ertek drama
2. Ádebiy ertek inscenirovka
3. Ádebiy ertek intermediya
4. Ádebiy ertek libretto

Biz ertek syujeti tiykarında payda bolǵan qospa dramalıq janrlardı ádebiy ertek dramalarda bar ekenligin ilimiy-teoriyalıq hám ámeliy jaqtan durıs ekenligin kórip shıqtıq.

Usı anıqlamanı esapqa alatuǵın bolsaq, XX ásirdeń aqırı XXI ásirdeń basındaǵı qaraqalpaq balalar ádebiyatında da ertek syujeti sintezi tiykarında júzege kelgen qospa dramalıq janrlarda, lirikalıq qaharmannıń ishki ruwxıy sezim dramasınıń berilgenligin kóremiz. Bunıń baslı sebebi, balalar ádebiyatınıń ózinsheligine baylanıslı dramalıq shıǵarmalarda qosıq formasında, dialog formasında júzege kelmekte. Óytkeni, dramaniń ózi saxnada dialog formasında jaratılatuǵının esapqa alatuǵın bolsaq, balalar dramasınıń aytıs formasında dóretiliwi nızamlı ekenligi kózge taslanadı. Mısalı:

Joldasbay Dilmuratovtıń «Eki dostıń aytısı» ádebiy dramasında:

1-oqıwshı:

–Tıńla dostım, tıńla meni,
Bir soraw bereyin saǵan,
Óz awzıńnan aytıp bershi,

Oqıwdın paydasın mağan.

2-oqıwshı:

–Onın nesin sorap tursań,
Esitip júrseń goy talay,
Ustazlardın aytqanları,
Yadınnan shıqqan ba, qalay?

1-oqıwshı:

–Sağan shın sırımdı aytsam,
«5»ke oqıw qoldan kelmes,
Sol ushın ba, muğallım de,
Mağan onsha kewil bólmес.

2-oqıwshı:

Senin kewlin basqa jaqta,
Bul haqqında oylamaysań,
Men de jaqsı oqıyın dep,
Janındı hesh qıynamaysań. [3:17-18].

Dialog formasında jazılğan, otız úsh bántten ibarat syujetli shıǵarma usılayınsha dawam etedi. Ádebiy dramanın tiykarǵı ideyalıq mazmunı mektepte oqıytuǵın eki oqıwshınıń ishki sezimi, tuyǵıları, ishki dúnyası, minez-qulqı, qarım-qatnasları tereń konfliktlerdin tiykarında ashıp beriledi.

Birinshi oqıwshı sabaǵınan jaqsı oqıydı. Al, ekinshi oqıwshı tómen, kitap oqımaydı. Bilgir oqıwshı oǵan keleshekte jaqsı qanıge bolıwdı másláhát etedi. Járdemin ayamaydı. Bul – ádebiy drama. Sol arqalı oqıwshılardıń jámiyette óz ornın, kásip tańlawın, ilimge qızıǵıwshılıǵın arttırıwda hám rawajlandırıwında úlken áhmiyetke iye bolıp esaplanadı. Álbette, bul shıǵarmada dramatism hásiz shıqqan, derlik joqtıń qasında. Ol 1-oqıwshınıń oylaw dárejesinde, ishki tuyǵılarında qalıp qoyǵan. Bul shıǵarmada dramanın janrlıq qásiyetlerin saqlawdan góre, oqıw jasındaǵı balalarǵa tárbiya beriwge kóbirek itibar qaratılǵan.

Bizge belgili, ertek balalar ruwxıy dúnyasınıń ajıralmas bir bólegi. Balalar ertek esitkendi unatatuǵını da belgili. Sonlıqtan da balalar dramasına da ertek syujetleri aralasatuǵını nızamlı da. Demek, shınında da ertek balalardıń ruwxıy dúnyasınıń ajıralmas bir bólegi bolıw menen birge, balalar ádebiyatınıń da tiykarǵı janrları bolıp qalıplesken. Bunı biz dramalıq janrlar mısasında da kóriwimizge boladı.

Avtor ózi shayır bolǵanlıqtan shıǵarmalardaǵı personajlardıń dramatismge tolı momentlerin poeziyalıq usılda jetkerip bere alǵan. Al, biz onı joqarıda ayılǵan ilimiy-teoriyalıq pikirlerdi esapqa alıp liro-dramalıq shıǵarma dep ataǵan ilimpazdın aytqan pikirlerine qosılamız. Nege degende, balalar dramaturgiyası janrlıq jaqtan tolısıp, dúnya

ádebiyatı hám dramaturgiyası úlgilerinen paydalanǵan halda ádebiyatımızǵa jańa ádebiy túrler, janrlıq formalar kirip keldi. Bunday janrlar poeziya, proza, sonın menen birge, dramaturgiya janrında da payda bolmaqta. Máselen, epikalıq hám lirikalıq shıǵarmalardıń dramaǵa ótiw qubılısı buǵan ayqın mısál bola aladı. Avtor bul qosıq qatarlarında diolog arqalı qaharmannıń psixologiyasın yaǵnıy ruwxıy keshirmelerin, eki oqıwshınıń qarama-qarsılıqları tiykarında ashıp bere alǵan. Avtor sonday sheberlik penen kórsetip bere alǵan qaharman xarakteriniń ishki dúnyasına, oy-sezimlerine kirip onıń tolǵanısların oqıwshınıń júregine oy-pikirine qozǵaw salarlıqtay etip súwretlep bere alǵan. Bul liro-dramalıq shıǵarmada eki oqıwshınıń ortasındaǵı óz-ara sóylesiwler arqalı birewiniń sózge sheberligin, tereń aqıl-oyǵa iye ekenligin kórsetpekshi bolsa, al, ekinshi oqıwshınıń oy-órisiniń tómen ekenligi, bilim alıwǵa qızıqpaytuǵın, psixologiyası tómen oqıwshını kórsetpekshi boladı.

Juwmaqlap aytqanda, bunday liro-dramalıq shıǵarmalardı qaraqalpaq balalar ádebiyatında S.Abbazov, X.Saparov hám taǵı basqa shayırlardıń shıǵarmalarında da kóriwimizge boladı.

Ádebiyatlar

1. Ахметов С, Баҳадырова С. Фольклорлық терминлердің қысқаша сөзлиги. Нөкіс, “Билим”.1992-Б. 32
2. Kazaxbaev S. XX ásirdiń aqırı XXI ásirdiń basındaǵı Qaraqalpaq balalar ádebiyatı evolyuciyası janrlıq ózgesheligi hám poetikası. Nókis. «Bilim». 2016-jıl. B. 69.
3. Дилмуратов Ж. Бахыт қусы. Нөкіс, «Қарақалпақстан». 1996. Б. 17-18